

Op 10 september overleed **KOOS BOSMA**. Met Bosma's overlijden kwam een eind aan een veelbewogen leven. Misschien hebben we met hem ook een heel bijzondere en uitermate vruchtbare manier om het vak van architectuur- en stedenbouw te bedrijven ten grave gedragen. De kern daarvan is het best samen te vatten als de constatering dat het duiden van architectuur en stedenbouw meer en andere instrumenten vereist dan de kunstgeschiedenis, de bakermat van de discipline, kan bieden. In het begin van zijn naspeuringen klonken de linksgerichte, door Tafuri en andere theoretische historici gevoede observaties nog door, maar zijn nieuwsgierigheid behoedde hem ervoor zijn eigen werk in het keurslijf van deze en andere opvattingen te persen. Hij raakte gefascineerd door bouwwerken, stedelijke ensembles en complete steden waarvan met de beste wil niet vol te houden is dat het kunstwerken zijn. In Bosma's omvangrijke oeuvre springen de bunkers in het oog, waarmee hij zich vele jaren bezighield, een thema waar de klassieke, in de kunstgeschiedenis geschoolde architectuurhistoricus met een grote boog omheen zou lopen. *Schuilstad*, in het Engels verschenen als *Shelter City* [voor de recensie, zie p. 258], is het resultaat van grensverleggend onderzoek dat voortvloeide uit de dringende behoefte beter te begrijpen waarom de wereld zo is ingericht als het geval is. Dat was ook de missie van J.M. de Casseres, die in de jaren dertig aan de wieg stond van de verwetenschappelijking van de stedenbouw – en zich als eerste tooide met de benaming 'planoloog' om zijn ambities kracht bij te zetten. Toeval zal het niet zijn geweest dat Bosma zich tot De Casseres aangetrokken voelde, zozeer zelfs dat het begin van zijn loopbaan in het teken van deze eigenzinnige denker stond; hij leerde zelfs diens stenografisch handschrift te ontcijferen en wijdde, veel later, een monografie aan hem. Weten hoe de architectuur en stedenbouw gemaakt worden, helpt om te begrijpen hoe de wereld in elkaar steekt.

Wie de wereld wil verbeteren en door torenhoge, utopische ambities overmand raakt, kan moeilijk om architectuur en stedenbouw heen – en dat werd het volgende grote thema van Bosma's werk. Het culmineerde in een proefschrift met de pakkende titel *Ruimte voor een nieuwe tijd*: bewondering voor de soms schitterende voorstellen waarin dit resulteerde en zijn diepgevoerde argwaan tegen al te hoogdravende plannemakerij strijden in dit boek om voorrang. Zijn proefschrift beschrijft veel, waaronder de manier waarop Nederland met behulp van gedurfde, groot-schalige regiovisies herschapen werd. Het meest tot de verbeelding sprekende voorbeeld zijn de IJsselmeerpolders, een thema dat hij met Gerrie Andela al eerder bestudeerde. In de kloof tussen civieltechnische ingenieurs, economen en landbouwdeskundigen aan de ene kant, en stedenbouwkundigen aan de andere, spiegelt zich de afstand tussen de nieuwe benadering in de geschiedschrijving van architectuur en steden-

Koos Bosma in Latina, 2010 (Foto Ivo Blom)

bouw en de klassieke, kunsthistorische opvattingen. Een van de stedenbouwkundigen die in de polders actief waren, was M.J. Granpré Molière, die onder andere de nieuwe dorpen in de Wieringermeerpolder tekende. Voor de meeste historici gold hij als een traditionalist, en dus als tegenstrever van het modernisme, dat als de belangrijkste Nederlandse bijdrage aan de internationale architectuur en stedenbouw werd gevierd, en bovendien als toonbeeld van een sociale en democratische gezindheid gold – traditionalisten werden vrijwel zonder uitzondering gezien als representanten van maatschappelijke opvattingen die daar haaks op stonden. Koos Bosma zette vraagtekens bij dit oordeel, en meer nog bij de wijze waarop dat tot stand kwam. Waar was het op gebaseerd? Wat is het wetenschappelijke fundament?

De universiteit was Bosma's thuisbasis. Hij was lange tijd verbonden aan het Kunsthistorisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, waar Ed Taverne, vaak geïnspireerd door spraakmakende buitenlandse voorbeelden (Bruno Fortrier, Carlo Olmo) nieuwe wegen voor de architectuurgeschiedenis insloeg. Na een intermezzo bij het Nederlands Architectuurinstituut belandde hij aan de Vrije Universiteit, waar Auke van der Woud – een andere 'Groninger' – kort daarvoor als hoogleraar was benoemd; in 2004 volgde Bosma hem op. Vanuit de universiteit maakte hij tal van omzwingingen. Bij zijn vele verdiensten voor het vak van architectuur- en stedenbouwhistoricus hoort zijn inzet om

de discipline een leven buiten de universiteiten te bieden. Toen in de jaren negentig nieuwe financieringsmogelijkheden ontstonden, waaronder de subsidies van het Stimuleringsfonds voor Architectuur, gaf dat de aanzet tot de ontwikkeling van het freelancebedrijf waarin veel historici hun brood verdienden. Het Nederlands Architectuurinstituut bood hun een goed geoutilleerd studiecentrum en bood persoonlijke onderzoekskamers aan, uitgevers als o10 en NAI Uitgevers produceerden boeken in hoeveelheden en van een kwaliteit waar het buitenland jaloers op was. Alleen zo was het onderzoek mogelijk dat leidde tot publicaties als *Een geruisloze doorbraak*, dat de wederopbouw van Nederlandse steden en landschappen documenteert, en tentoonstellingen als 'De regie van de stad' en de gelijknamige, vuistdikke catalogus, die in het Engels verscheen als *Mastering the City*. Bijna al dit onderzoek werd uitgevoerd door freelancehistorici, die optimaal profiteerden van de nieuwe wetenschappelijke horizon die zich opende toen de kunstgeschiedenis niet langer de methoden en uitgangspunten bepaalde, maar als een uiterst belangrijke nevendiscipline ging functioneren. Dat niet alles altijd lukte, bewijst een manifestatie die van start ging onder de omineuze titel 'Glück – Stadt – Raum'. Deze bracht freelancehistorici uit een groot aantal Europese landen samen die als taak kregen na te gaan van welke middelen architectuur en stedenbouw zich bedienen als ze worden ingezet om de – altijd als gelukkig gepresenteerde – kaders van nieuwe, meestal politiek geïnspireerde maatschappijmodellen te schetsen. Aanvankelijk opgezet als de openingstentoonstelling van het nieuwe gebouw dat de Akademie der Künste aan het Pariser Platz in Berlijn realiseerde, werd het een slagveld tussen de twee beoogde hoofdbühnes: naast de Akademie het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam. Toen de financiers waarop het Nederlandse deel van het project gefundeerd was het lieten afweten, viel de droom in duigen – wat restte was slechts een uitgekledde tentoonstelling in de oudbouw van de Berlijnse Akademie, en het boek. De moraal: voor grootschalige projecten met een wetenschappelijke ambitie biedt de freelancewereld grote kansen, maar ook grote risico's. Nog voor desastreuze ontwikkelingen in het Nederlandse architectuurbeleid deze kant van het vak nagenoeg de nek omdraaiden, richtte Bosma zich weer op de academische uitoefening van het vak.

Als hoogleraar aan de VU in Amsterdam kon hij dat zelf vormgeven, binnen de tamelijk wankelende financiële kaders van de Letterenfaculteit. Bosma slaagde erin de toegenomen belangstelling voor het cultureel erfgoed te benutten en er een pijler van te maken die zijn Amsterdamse instituut toekomstbestendig moest ma-

ken. Dat is lange tijd wonderwel gelukt. Het resulteerde onder andere in CLUE+, het Research Institute for the Heritage of the Cultural Landscape and Urban Environment. De Engelse term duidt op een van de drie fundamentele veranderingen die zich in korte tijd manifesteerden: de internationalisering, de overheveling van financiële middelen van de staat naar adviesorganen die subsidies uitdelen (met als complement de voortdurende aansporing om geld uit 'de markt' te halen), en de introductie van de cultuur van het tellen. Belangrijker dan de aanwezigheid van de geschiedenis in het publieke domein, waar ze een rol kan spelen bij actuele vraagstukken, is nu vooral de kwantificeerbare *output* in termen van artikelen, ook wanneer het bereik daarvan te verwaarlozen is (en de procedurele kaders en protocollen uitnodigen tot frauderen). Was Koos Bosma een somberman geweest, dan had hij zich afgevraagd of de Nederlandse universiteit nog langer de ideale biotoop was voor wetenschappers die grenzen willen verleggen, niet terugdeinzen voor het aftasten van nieuwe mogelijkheden ook als dat zeeën van tijd kost en aanvankelijk weinig oplevert, en plezier hebben in het aanknopen van contacten met nieuwe collega's die soms ook op de grenzen van de discipline werken. Ook de snel veranderende wereld buiten de academie zou hem zorgen hebben gebaard. De nieuwe ideologische en institutionele kaders die daar ontstonden, staan haaks op de uitgangspunten van de verzelfstandigde architectuurgeschiedenis. Ze ontstonden als antwoord op jarenlange bezuinigingen en reduceerden alles wat met de gebouwde omgeving te maken heeft tot het domein dat door ontwerpers wordt bestreken, een beperking die nog funester is dan het keurslijf van de kunstgeschiedenis ooit was. Het resulteerde in het monstrum van de creatieve industrie, dat is gebouwd op de misvatting dat creativiteit in elk domein hetzelfde is, en vormgeving uitsluitend door het ontwerp bepaald wordt. Redenen om zich zorgen te maken zijn er genoeg – maar een somberman is Koos Bosma nooit geweest. Daarvoor was hij ook te veel levensgenieter. Hij probeerde te voorkomen dat minder plezierige tendensen zijn humeur verpestten en bleef zoeken naar niches waar de klassieke, zich van zijn verantwoordelijkheden bewuste academicus kan blijven doen wat van hem verwacht mag worden. Welke mogelijkheden zag hij om de toekomst van het vak veilig te stellen? We zullen het nooit weten. Wat we wel weten is dat zijn voortijdige dood voor de achterblijvers verplichtingen schept het academisch vakwerk te behoeven voor marginalisering, en de vooraanstaande positie in de internationale wereld te herwinnen. We zullen zijn steun, zijn optimisme, zijn inzichten missen.

COR WAGENAAR